

Інформаційні ресурси з інших спеціальностей юридичних наук

УДК 342.95:342.841

ДЕМ'ЯНЧУК Ю.В., кандидат юридичних наук

КОНЦЕПЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ

Анотація. У статті проаналізовано ряд наукових підходів до визначення змісту поняття “адміністративна процесуальна правосуб'єктність”, досліджено його правову природу, надано його авторське формулювання.

Ключові слова: адміністративна процесуальна правосуб'єктність, адміністративна юстиція, процесуальне законодавство, правоздатність, дієздатність, деліктоздатність.

Аннотация. В статье проанализирован ряд научных подходов к определению содержания понятия “административная процессуальная правосубъектность”, исследована его правовая природа, предоставлено его авторская формулировка.

Ключевые слова: административная процессуальная правосубъектность, административная юстиция, процессуальное законодательство, правоспособность, дееспособность, деликтоспособность.

Summary. This paper examines a number of scientific approaches to the definition of what constitutes the “administrative procedural legal capacity” concept, investigates its legal nature, gives its author’s wording.

Keywords: administrative procedural legal capacity, administrative justice, procedural law, legal capacity, capacity, delictual dispositive capacity.

Постановка проблеми. Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАСУ), який увібрав чимало передових та прогресивних ідей, відображає сучасні уявлення про адміністративну юстицію і ґрунтується як на вітчизняному, так і на європейському досвіді. Проте реалізація деяких його положень, зміст окремих норм викликають численні питання як у практичних працівників, так і в науковців. Адже становлення адміністративно-процесуальної науки, впровадження різного роду реформ у сфері процесуального законодавства можливі лише за умов наукового переосмислення багатьох теоретичних концепцій та законодавчих конструкцій. У цьому аспекті поглибленого дослідження потребують питання щодо встановлення адміністративної процесуальної правосуб'єктності суб'єктів спірних адміністративно-правових відносин.

Проблемним питанням адміністративної процесуальної правосуб'єктності органів та осіб, які беруть участь в адміністративному судочинстві, присвячені численні наукові публікації, матеріали науково-практичних конференцій тощо. Основні дослідження в даному напрямку належать таким вітчизняним ученим, як В.І. Шишкін, Н.В. Александрова, І.О. Хар, В.К. Матвійчук, Р.О. Куйбіда, А.Т. Комоюк, А.О. Селіванов, І.Б. Коліушко, О.В. Кузьменко тощо. Проте, напрацьовані положення потребують подальшого розвитку, оскільки як у теорії права, так і в окремих юридичних науках не існує єдності в поглядах щодо змісту терміна “правосуб'єктність”.

Метою статті є визначення в цілому юридичної природи правової категорії, яка позначається терміном “правосуб'єктність”.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення вищезазначеної мети звернемося до довідкових та інших джерел, що розкривають зміст зазначеного терміна, який позначає властивості предмета дослідження.

Так, у Великому енциклопедичному юридичному словнику “правосуб’єктність” визначено як здатність фізичних і юридичних осіб у встановленому порядку бути суб’єктами права, тобто носіями суб’єктивних прав та юридичних обов’язків. Правосуб’єктність фізичних осіб складається з їх правоздатності й дієздатності. В окремих випадках правосуб’єктність включає також деліктоздатність. В юридичних осіб, згідно зі словником, ця здатність виявляється у їх компетенції, сукупності прав і обов’язків, які надаються їм для виконання відповідних функцій.

До видів індивідуальної правосуб’єктності віднесено:

- загальну – здатність особи бути учасником правових відносин взагалі;
- галузеву – здатність особи бути учасником відносин, які регулюються нормами тієї чи іншої галузі права;
- спеціальну – здатність суб’єкта бути учасником певного кола правовідносин у межах даної галузі права.

Спеціальна правосуб’єктність має такі різновиди:

- активну правосуб’єктність, якою наділені носії владних повноважень;
- пасивну правосуб’єктність, яка надана підпорядкованим суб’єктам [1, с. 697].

З огляду на таке визначення правосуб’єктності, підкреслимо, що в юридичних та фізичних осіб вона характеризується не однаково. Така відмінність виявляється у кількісному і якісному складі елементів правосуб’єктності.

У цьому контексті спробуємо порівняти загальноприйнятту думку щодо сутності й змісту зазначеної категорії, вміщену в довідковому виданні, із тими, що представлені у навчальних джерелах.

Так, у наукових роботах радянського часу вчені, в більшості випадків ототожнювали поняття “правоздатність”, “дієздатність”, “правосуб’єктність”. Наприклад, А.В. Венедіктов вказував на відсутність підстав для розмежування правоздатності та дієздатності, характеризував правоздатність (дієздатність) як здатність мати права та обов’язки, здатність бути самостійним носієм, суб’єктом цих прав та обов’язків [2, с. 86]. Крім того, науковець відзначав, що здатність бути носієм прав та обов’язків у різних галузях правовідносин може бути визначена як його загальна правосуб’єктність; здатність може бути носієм прав та обов’язків у певній області правовідносин – як його галузева правосуб’єктність: адміністративна, цивільна, трудова тощо. Загальна правосуб’єктність громадянина, на думку А.В. Венедіктова, виявляється у галузевій правосуб’єктності [3, с. 17-28].

Іншу точку зору висловлював С.Ф. Кечек’ян, наголошуючи на тому, що необхідно розрізняти правоздатність як загальну, абстрактну можливість отримання прав, загальну здатність бути суб’єктами права та спеціальну (конкретну) правоздатність як здатність мати певні права. Дієздатність, на його думку, є нічим іншим, як видом спеціальної правоздатності, здатністю мати права на здійснення дій, які викликають юридичні наслідки [4, с. 85].

С.С. Алексєєв визнавав, що правосуб’єктність є первинною ланкою юридичних норм, де визначається загальне юридичне становище суб’єкта – суб’єкти мають ті чи інші відношення один з одним. Науковець визначав також правосуб’єктність як категорію, що має абстрактний характер і є потенційною можливістю особи бути учасником правових відносин [5, с. 140]. Варто відзначити, що подібна характеристика правосуб’єктності детально відображає етапи реалізації правового статусу суб’єкта права. З іншого боку, за такого підходу звужується зміст самої правосуб’єктності.

Дещо іншої думки дотримувався О.В. Міцкевич, вважаючи, що поняття “правосуб’єктність” містить у собі не тільки правоздатність, але й права та обов’язки, що безпосередньо впливають із законів (зокрема йшлося про конституційні права громадян). Учений розкривав поняття “загальне право” тільки стосовно цивільного права. В інших галузях права такі права, на його думку, були передумовою конкретних відносин, які визначають зміст поведінки особи чи організації за різних життєвих обставин [6].

Щодо вчення про правосуб’єктність в інших галузях права, то необхідно відзначити, що воно отримало свій розвиток і у трудовому, і в цивільно-процесуальному праві. Наприклад щодо поняття цивільної процесуальної правосуб’єктності в науці цивільного процесуального права також не існує єдиної точки зору. Деякі вчені-цивілісти за радянських часів взагалі заперечували існування такої категорії, як правосуб’єктність. Головним аргументом при цьому було те, що спроба введення в обіг ще одного процесуального терміна “правосуб’єктність” не вирішить практичних завдань цивільного судочинства.

Так, А.К. Сергун вважав, що немає підстав виділяти правосуб’єктність окремим правовим інститутом, а з іншого боку, не заперечував існування правосуб’єктності як суто теоретичного поняття [7, с. 90]. Подібне твердження, на нашу думку, є спірним, оскільки правосуб’єктність є правовим явищем, яке має науково-практичне значення принаймні тому, що воно є передумовою виникнення процесуальних правовідносин, розкриває правовий статус усіх суб’єктів процесуальної діяльності. Більш того, правоздатність, як і дієздатність, а також суб’єктивні права та обов’язки, є однією зі складових частин правосуб’єктності.

С.Н. Братусь розумів правоздатність як право бути суб’єктом прав та обов’язків. Правоздатність та правосуб’єктність учений розглядав як рівнозначні поняття. Правоздатність, на його думку, – це лише загальне вираження будь-яких проявів суб’єктивних прав, загальна побудова, без якої неможливі конкретні повноваження. Суттєва риса правоздатності – зв’язок прав та обов’язків. Окрім правоздатності, автор розрізняв загальну та спеціальну дієздатність. Остання зазвичай, як підкреслював учений, виникає одночасно із виникненням спеціальної правоздатності [8, с. 84].

У сучасних наукових роботах, поняття правоздатності, дієздатності та правосуб’єктності розмежовуються. Наприклад, той самий С.С. Алексєєв вказує на конкретизуючу роль правосуб’єктності в механізмі правового регулювання. На його думку, вона є засобом фіксування (закріплення) кола суб’єктів – осіб, які мають здатність бути носіями суб’єктивних юридичних прав та обов’язків, і являє собою першу сходинку у процесі впровадження юридичних норм у соціальне життя. Галузеву правосуб’єктність визначає галузь законодавства, яка діє стосовно особи і таким чином конкретизує коло правовідносин, в яких особа може брати участь. Правосуб’єктність являє собою особливе суб’єктивне право, яке входить до складу загальних правовідносин. При цьому суб’єктивні права за сутністю є нічим іншим, як юридичними можливостями [9, с. 380-381].

С.С. Алексєєв також розглядає загальну, галузеву та спеціальну правосуб’єктність. Загальна правосуб’єктність характеризує здатність особи у межах певної політичної та правової системи бути суб’єктом права. Галузева правосуб’єктність – це здатність особи бути учасником правовідносин у межах певної галузі права. Спеціальна правосуб’єктність визначає здатність особи бути учасником лише певного кола правовідносин у межах даної галузі права [9, с. 383-386].

Як бачимо, розвиток теорії правосуб’єктності свідчить про неоднозначність визначення її змісту. В юридичній літературі простежується також і тенденція виділяти загальну, галузеву й спеціальну правосуб’єктність.

За загальним правилом теорії права, правосуб’єктність – це самостійна правова категорія, що існує поряд із правами та обов’язками. Правосуб’єктність відображає правову здатність особи бути носієм прав та обов’язків і являє собою постійне громадянське становище особи, а не спроможність чи здатність володіння правами. Вона є передумовою набуття суб’єктивних прав. При цьому зміст правосуб’єктності розглядається як певний набір суб’єктивних прав кожної особи [10, с. 535-536].

Теоретики права О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко називають правосуб’єктність однією з обов’язкових юридичних передумов правовідносин, можливістю чи здатністю особи бути суб’єктом права з усіма відповідними наслідками. Не розрізняючи правосуб’єктність фізичних осіб і юридичних осіб, структуру правосуб’єктності розглянуто як:

- правоздатність;
- дієздатність;
- деліктоздатність як здатність відповідати за цивільні правопорушення;
- осудність як умова притягнення до кримінальної відповідальності [11, с. 444-445].

Щодо поняття адміністративної процесуальної правоздатності та адміністративної процесуальної правоздатності, то їх зміст закріплений у ст. 48 КАСУ. Так, здатність мати процесуальні права та обов’язки в адміністративному судочинстві (адміністративна процесуальна правоздатність) визнається за громадянами України, іноземцями, особами без громадянства, органами державної влади, іншими державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, підприємствами, установами, організаціями (юридичними особами) (ч. 1 ст. 48 КАСУ).

Здатність особисто здійснювати свої адміністративні процесуальні права та обов’язки, в тому числі доручати ведення справи представникові (адміністративна процесуальна дієздатність), належить фізичним особам, які досягли повноліття і не визнані судом недієздатними, а також фізичним особам до досягнення цього віку у спорах з приводу публічно-правових відносин, в яких вони відповідно до законодавства можуть самостійно брати участь ч. 2 ст. 48 КАСУ).

Здатність особисто здійснювати свої адміністративні процесуальні права та обов’язки, в тому числі доручати ведення справи представникові (адміністративна процесуальна дієздатність), належить органам державної влади, іншим державним органам, органам Автономної Республіки Крим, органам місцевого самоврядування, їхнім посадовим і службовим особам, підприємствам, установам, організаціям (юридичним особам) ч. 3 ст. 48 КАСУ).

В аспекті сформульованих положень та з огляду на аналіз приписів ст. 48 КАСУ можна стверджувати, що адміністративна процесуальна правосуб’єктність – це категорія, що містить адміністративну процесуальну правоздатність та адміністративну процесуальну дієздатність. Наявність у певного кола осіб правосуб’єктності є необхідною умовою виникнення та розвитку адміністративного процесу за їх участю. Неправоздатна особа, особа, обмежена в дієздатності чи взагалі визнана недієздатною, не може бути повноцінним учасником адміністративного процесу, її дії не викликають жодних правових наслідків.

У процесуальній літературі ученими обговорювалося питання про те, чи правосуб’єктність є абстрактним, загальним поняттям, що застосовується однаково до всіх учасників юридичного процесу, чи правосуб’єктність має конкретний характер, тобто в кожного учасника процесу існує своя, суворо визначена правосуб’єктність [12, с. 120].

У даному випадку загальна (абстрактна) правосуб’єктність повинна розглядатися як одна з передумов виникнення правовідносин, а конкретна правосуб’єктність – як характеристика правового статусу учасників адміністративного процесу. Тобто для

участі в адміністративному процесі, крім загальної адміністративної процесуальної правоздатності та дієздатності, необхідно мати також конкретну адміністративну процесуальну правоздатність та дієздатність.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 48 КАСУ адміністративну процесуальну правоздатність мають такі суб'єкти: 1) громадяни України, іноземці, особи без громадянства (фізичні особи); 2) органи державної влади, інші державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи (суб'єкти владних повноважень); 3) підприємства, установи, організації (юридичні особи).

У цьому контексті слід зазначити, що до суб'єктів адміністративної процесуальної дієздатності належать: 1) фізичні особи, які досягли повноліття і не визнані судом недієздатними; 2) фізичні особи, що не досягли повноліття, у спорах з приводу публічно-правових відносин, в яких вони відповідно до законодавства можуть самостійно брати участь (ч. 2 ст. 48 КАСУ). Отже, адміністративна процесуальна дієздатність належить фізичним особам, які: 1) досягли повноліття; 2) не визнані судом недієздатними; 3) до досягнення повноліття можуть брати участь у публічно-правових спорах самостійно відповідно до чинного законодавства України [13, с. 353].

Правосуб'єктністю наділені усі без винятку учасники адміністративного процесу, проте в кожного суб'єкта правосуб'єктність суворо індивідуальна. До адміністративної процесуальної правосуб'єктності варто зараховувати не лише можливість бути учасником відповідних правовідносин, але й інші права та обов'язки, надані законом. Необхідно також відзначити, що елементи змісту правосуб'єктності щодо конкретної адміністративної процесуальної правосуб'єктності мають спеціальний, а не загальний характер.

Висновки.

Вважаємо, що зміст правосуб'єктності полягає в тому, що дана категорія характеризує властивості суб'єкта права. Такі властивості суб'єкт права отримує виходячи із галузевого правового регулювання, що дозволяє говорити про галузевий зміст правосуб'єктності. Отже, адміністративна процесуальна правосуб'єктність як атрибут суб'єкта адміністративного процесу припускає загальні передумови правоволодіння, а також правоволодіння в системі усіх правових інститутів даної галузі права і має відповідно структурно складний зміст.

Елементами системи адміністративної процесуальної правосуб'єктності є: адміністративна процесуальна правоздатність, адміністративна процесуальна дієздатність; конкретні адміністративно-процесуальні права та обов'язки. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність, таким чином, закріплює правове становище суб'єктів адміністративного процесу. Її структура виявляється в тому, що всі її елементи становлять органічну єдність та функціональний зв'язок. Так, адміністративна процесуальна правосуб'єктність визначає можливість суб'єкта права мати процесуальні права та обов'язки і є юридичним засобом для набуття інших прав та обов'язків, спрямованих на здійснення процесуальних функцій суб'єктів процесуальної діяльності.

Щодо адміністративної процесуальної дієздатності, то вона у структурі правосуб'єктності є способом особи своїми діями набувати адміністративні процесуальні права і здійснювати адміністративні процесуальні обов'язки. Функціональний зв'язок двох названих категорій у структурі адміністративної процесуальної правосуб'єктності полягає в тому, що адміністративна процесуальна дієздатність є засобом здійснення адміністративної процесуальної правоздатності.

Якщо розглядати конкретні адміністративно-процесуальні суб'єктивні права та обов'язки, то їх місце у складі адміністративної процесуальної правосуб'єктності

визначається тим, що вони не є виробленими правоздатністю та дієздатністю, а належать суб'єкту права (права) та покладаються на нього (обов'язки) відповідно до законодавчих приписів (наприклад, право на ознайомлення з матеріалами адміністративної справи, право подавати докази, давати усні та письмові пояснення, доводи та заперечення (ч. 3 ст. 49 КАСУ)). При цьому галузева правосуб'єктність розглядається як передумова виникнення адміністративних процесуальних правовідносин. Конкретна правосуб'єктність повинна розглядатися як характеристика правового статусу учасника адміністративного процесу. Галузева та конкретна правосуб'єктність нерозривно пов'язані одна з одною, оскільки особа через галузеву правосуб'єктність стає учасником адміністративних процесуальних правовідносин і, отримуючи такий статус, посідає у процесі конкретне процесуальне місце (конкретна адміністративна процесуальна правосуб'єктність) серед інших осіб, які беруть участь у справі.

Шляхом узагальнення вищевикладеного можемо визначити адміністративну процесуальну правосуб'єктність як специфічну особливість учасників адміністративного процесу, що визначає їх можливість бути носіями прав та обов'язків і можливість вступати в адміністративні процесуальні правовідносини. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність також закріплює коло осіб, які можуть бути суб'єктами прав та обов'язків, конкретизуючи тим самим коло правовідносин, що виникає на основі адміністративної процесуальної правосуб'єктності.

Використана література

1. Великий енциклопедичний юридичний словник ; за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2007. – 992 с.
2. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность / А.В. Венедиктов. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1948. – 840 с.
3. Венедиктов А.В. О субъектах социалистических правоотношений / А.В. Венедиктов // Советское государство и право. – 1955. – № 6. – 17–29 с.
4. Кечекьян С.Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С.Ф. Кечекьян // – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 187 с.
5. Алексеев С.С. Общая теория права : у 2 т. – Т. 2 / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – 360 с.
6. Мицкевич А.В. Субъекты советского права / А.В. Мицкевич. – М. : Юрид. лит., 1962. – 436 с.
7. Сергун А. К. Процессуальная правоспособность и правосубъектность в литературе и в ГПК /А.К. Сергун // Вопросы науки советского процессуального гражданского права. – 1975. – Т. 38. – С. 72-103.
8. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права / С.Н. Братусь. – М. : Госюриздат, 1950. – 367 с.
9. Алексеев С.С. Общая теория права : учебник / С.С. Алексеев. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Велби ; Проспект, 2008. – 576 с.
10. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник О.Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.
11. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник ; за ред. В. Зайчука, Н. Оніщенка. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
12. Богдан И.И. Правосубъектность органов финансового управления в советском гражданском процессе / И.И. Богдан // Вестник Львовского университета. – (Серия юридическая). – 1982. – Вып. 21. – С. 64-73.
13. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України / В.К. Матвійчук, І.О. Хар. : у 2 т. – Т. 1. – [2-е вид., змін. та доп.]. – К. : Алерта, 2008. – 787 с.

~~~~~ * * * ~~~~~